

Meelopers en megalomanie in de Sovjet-Unie

– Herman Veenhof –

Transparant 14.1 (februari 2003) 33-34

Recensie n.a.v. Frank Westerman, *Ingenieurs van de ziel* (Amsterdam, Atlas 2002) 288 blz., €18,95.

[33] In de jaren dertig werd de Sovjet-Unie gelijkgeschakeld in een grote lofzang op Stalin. Grote waterbouwwerken moesten de glorie van leider en land vastleggen en fysici en lyrieci werkten aan dezelfde taak: de productie van Sovjet-ideologie in beton en boek. Zo moest van het graven van het Belomor-kanaal – 227 kilometer in twintig maanden, door 126.000 stuks menselijk vee, met de blote hand – een spannende reportageroman worden gemaakt. Positieve helden werden opgewonden van tonnen staal, niet meer van meisjes of rebelse avonturen. ‘Jullie zijn de ingenieurs van de ziel’, zei Stalin tegen een groep schrijvers die hij in een oktober-nacht van 1932 had besteld. Het was de heiligverklanning van het socialistisch realisme.

Frank Westerman is niet geïnteresseerd in de echte diehards van het partijcommunisme of de dissidenten, verbannen of vermoord. Hem gaat het ‘meer nog dan om de eigenge-reide, onaantastbare denkers, om de hele en halve meelopers, de bekeerlingen, de afvalligen en de twijfelaars. Misschien wel omdat hun dilemma’s en zwakheden zo herkenbaar zijn’. De 38-jarige auteur werkte vijf jaar als journalist voor *NRC Handelsblad* in Moskou, daarvoor deed hij Joegoslavië voor *de Volkskrant*. Hij schreef met Bart Rijs *Srebrenica, het zwartste scenario* en een bloedstollend boek over de eens machtige Groningse akkerbouw, *De graanrepubliek*. Voor dit boek reisde hij in 2000 naar de locaties van twee ‘productieromans’. Dat zijn *Belomor* (1932) van een schrijverscollectie onder leiding van Maksim Gorki en *Kara Bogaz* (1934) van Konstantin Paustovski.

Belomor is het kanaal dat Leningrad (Petersburg) met de Witte Zee moest verbinden. Dat was een hele klus, mede door het op een hoogte van 109 gelegen Onegameer dat met een aantal enorme sluizen werd beklonken. Het werk slaagde, maar de economische opbrengst was minimaal en vandaag de dag is het hele kanaal zo vewallen als de lijken van de dwangarbeiders die nu en dan tevoorschijn komen. Het kanaal was een onderdeel van een wild plan waarin de loop van de Russische rivieren moest worden omgekeerd zodat het teveel aan noordelijk lopend water in de droge zuidelijk steppen terecht zou komen. ‘Sovjet-rivieren stromen, waarheen bolsjewieken dromen’, was de hit. Er kwam niets van. Maar in 1931 was Belomor nog een kunststuk, niet alleen als bouwwerk, maar ook als sociaal project; waar anders had een Brigade van Voormalige Veedieven kunnen werken?

Westerman schrijft een literatuurstudie en reportagebundel in één; een fantastisch, spannend en adembenemend gelaagd boek, waarin de lijn tussen heden en verleden, verraad en loyaliteit dun en vloeiend wordt. Helden en lafaards pur sang waren er ook in de Sovjet-Unie niet: Gorki vond de jongens van Lenin cultuurbarbaren, bleef zeven jaar in Italië, maar de verlokkingen van Stalin – vleierij en bezittingen – waren hem in 1928 te machtig. Dat was precies de tijd waarin de collectivisatie en industrialisatie van start gingen en de relatief vrije wereld van beeldende kunst en literatuur – Majakovski – werd afgebroken. Zijn resterende acht jaar regisseerde Gorki de hervorming van de Sovjet-cultuur tot iets wat aan de smaak van de arbeider moest beantwoorden, ofwel de stijl van het regime. Het verbijsterende is dat Gorki de implicaties zelf nauwelijks bevroedde; hij was immers al van meet af aan realist geweest,

socialist ook en leefde in een gouden kooi; hij kreeg tijdens zijn reizen [34] door het Sovjetland het paradijs te zien dat een dag ervoor nog de hel was geweest. Westerman vraagt zich af of Gorki wellicht niet heel goed begreep wat zich afspeelde, maar zich beperkte tot relativering tussen de regels door. Veelzeggend is zijn bezoek bij dwangarbeiders op de Solovetski-eilanden. Die lazen hun krant op zijn kop, om aan te geven dat de hele encensering nep is. Gorki zweeg, maar draaide hun leesvoer goed.

Kara Bogaz (Zwarte Muil in het Turkestaans) is een baai aan de Kaspische Zee ‘als een borst aan een kromgegroeide oude moeder’, observeert Westerman het kaartbeeld; veel fascinerender dan foto’s ooit kunnen zijn, schrijft hij. In de jaren dertig werd er glauberzout gewonnen, hele horden flamingos kleurden de omgeving roze. Nu is het een verdroogd stuk woestijn in Turkmenistan. *Kara Bogaz* is de titel van een boek dat Paustovski schreef. Ook hier vraagt Westerman zich af hoe ver de schrijver boog voor Stalin of dat er in zijn verheerlijking van de industrie en verwaarlozing van de natuur wellicht toch protest tussen de regels klonk. Hij reist in de regio, analyseert documenten uit de nalatenschap van Paustovski’s zoon Vadim. Ook hier wordt de waarheid gelukkig niet echt uit de doeken gedaan. Ten slotte fascineert ook de wetenschapper Wittfogel, die in *Oriental despotism* de stelling formuleert dat grote waterbouwwerken dictaturen opleveren. Westerman vraagt zich af of het niet andersom ligt. Dictaturen leiden dan tot megalomanie. Maar zelfs dat hoeft niet. Nederland is exemplarisch voor de waterbouw, al tien eeuwen, en juist dat was een product van samenwerking en planning door overleg; niet voor niets heet dat het poldermodel.